

## Anmeldelser

NIELS SKYUM-NIELSEN: Fruer og Vildmænd. I. Dansk Middelalderhistorie 1250-1340. København, Akademisk Forlag u.å. 328 s. ill.

Professor Niels Skyum-Nielsen<sup>1</sup> (1921-1982) havde planlagt en danmarkshistorie i fem bind med titlen *Danmarkshistorie uden retouche*, dækkende tidsrummet fra de ældste tider til 1550. I 1971 var bind 3, med undertitlen *Kvinde og Slave*, udkommet.<sup>2</sup> Ved sin død efterlod Skyum-Nielsen sig omfattende forarbejder til endnu et bind, hvoraf første halvbind nu er udgivet ved Inger Dübeck, Kai Hørby (†), Thomas Riis og Søren Kaspersen.

I bogens forord redegør Inger Dübeck for udgivelsens tilblivelse, herunder beslutningen om at dele bindet i to halvbind, hvoraf det første omfatter den del Skyum-Nielsen selv havde nået at gennemarbejde, dvs. perioden 1250-1340, mens det andet vil rumme den del, der endnu manglede en grundig gennemarbejdelse, perioden 1340-1400. En væsentlig del af forordet optages af et uddrag af Skyum-Nielsens ansøgning til Carlsbergfondet om en studentermedhjælp til forarbejdet. Om der hermed er gjort forfatteren en tjeneste kan diskuteres, men det kan ikke nægtes, at uddraget viser nogle af hans karakteristiske sider: den sociale indignation i en meget bombastisk udformning, den enorme selvtillid, men også de meget høje krav han stillede til sig selv. Således fremgår det, at han var i færd med at gennemgå hele *Diplomatarium Danicum*, og regnede dette for en forudsætning for projektets gennemførelse. Næppe nogen anden af de ikke helt få fremstillinger af Danmarks historie i middelalderen fra de senere år er baseret på et sådant kendskab til hele diplomaterialet. Det fremgår til gengæld også, at gennemgangen af diplomatariet er sket med en hastighed på ca. 30 sider i timen – og at Skyum-Nielsen selv mente sig i stand til at udarbejde et sagregister til hvert enkelt diplom på basis af denne gennemlæsning! Selv med en snævert afgrænset problemstilling ville en sådan gennemgang formentlig overstige de fleste andres kræfter. Selvom læseren kan have sine tvivl

<sup>1</sup> Se nekrologen i dette tidsskrifts bd. 83, s. 223-241.

<sup>2</sup> Se Thelma Jexlevs anmeldelse i nærværende tidsskrift bind 74, s. 398-405; samt Erik Ulsigs betragtninger i *Historie. Jyske Samlinger*, Ny rk. XI (1975-76), s. 242-258.

om opgavens gennemførlighed, er det dog alligevel dette arbejde, der er grundlaget for bogens nytte, hvorom mere nedenfor.

*Fruer og Vildmænd* følger mønsteret fra det foregående bind. Fremstillingen er kronologisk disponeret (snarere end tematisk), og opdelt i relativt korte kapitler med meget korte underafsnit. For at dokumentere sin opfattelse har forfatteren forsynet fremstillingen med korte noter, som er anbragt i marginen. Bogen omfatter desuden en litteraturliste og et fælles navne- og sagregister.

Både i *Kvinde og Slave* og i *Fruer og Vildmænd* skyder Skyum-Nielsen sine kolleger i skoene, at de har negligeret kvindernes og de socialt dårligt stilledes historie. Med en karakteristisk formulering hedder det: »En ensidig betragtning af fortiden ud fra en mands-synsvinkel må høre op. Kvinderne må have den videst mulige plads i fremstillingen, som kilderne tillader. Ligeledes må en vurdering fra samfundspyramidens top (konger, stormænd og bisper) være forældet. Det fortiede flertal – de fattige, syge gamle og svage – må fuldt ud have den plads, der tilkommer dem. Det er hidtil ikke sket, heller ikke i de allernyeste fremstillinger af landets, folkets eller de materielle levns historie.« Det er denne hensigtserklæring, værket må bedømmes på.

Da Thelma Jexlev anmeldte *Kvinde og Slave*, tog hun naturligt nok fat i denne hensigtserklæring, men måtte konstatere, at den ikke var opfyldt på tilfredsstillende vis. Skyum-Nielsens ønske om at give kvinderne deres retmæssige plads lod sig ikke gøre med det forhåndenværende kildemateriale. Hans indignation på alle undertryktes vegne havde tillige i flere tilfælde ført til overfortolkninger og presninger af kildematerialet. Også Erik Ulsig havde reservationer overfor Skyum-Nielsens fremstilling, men afstod fra at tage stilling til dens rigtighed for i stedet at koncentrere sin kritik om dispositionen og den manglende begrebsmæssige stringens. Selvom det var en interessant nyskabelse at anvende klassebegrebet på dansk middelalder, så var det f.eks. langt fra altid klart, hvilken klasse bønderne tilhørte – underklasse eller middelklasse. Med adskillige eksempler vistes det, at bønderne snart regnedes til middelklassen, snart til den udbyttede underklasse. Lige så alvorlig var Ulsigs anke mod bogens disposition. Den strengt kronologiske opbygning gjorde det meget svært at behandle lange udviklingslinier af institutionel og social art,<sup>3</sup> og brugen af bogen besværliggjordes unødigt af, at Skyum-Nielsen stort set ikke opsummerede sine resultater. Det grundlæggende problem med bogen var, at den var kildestyret, snarere end problemstyret, hvorved den store stofmængde tog magten fra forfatteren. Med et rammende

<sup>3</sup> Ulsig, anf. st., s. 245.

udtryk betegnede Ulsig *Kvinde og Slave* som kasuistisk snarere end ræsonnerende. Både Jexlev og Ulsig fremhævede dog bogens nytte som håndbog pga. de mange enkeltoplysningers pålidelighed. Endelig er der fra mange sider udtalt stor tilfredshed med det faktum, at Skyum-Nielsen havde valgt at levere en dokumentation for sin opfattelse med henvisning til kilder og faglitteratur.

Lad det være sagt med det samme, at kritikken af nærværende bind i mangt og meget er den samme som af det først udkomne. Opprioriteringen af kvindernes plads i fremstillingen er mere tilsyneladende end reel. Der er i den sammenhæng grund til at bemærke hensigtserklæringens ord om, at kvinderne skulle have den videst mulige plads i fremstillingen, som *kilderne tillader*. Kilderne tillader i grunden ikke særlig meget, så en væsentlig del af det nye ved denne skildring består i indignerede udbrud, omend forfatteren har luget lidt ud i disse i forhold til *Kvinde og Slave*. Læseren støder dog stadig på formuleringer som denne: »Det menes, at kvinder umuligt kan have været politisk aktive i denne gamle tid. Men Margrethes modstander, den troløse vasal fyrst Jarmer af Rygen, blev dræbt af en ukendt kvinde i 1260. Det var ikke en middelalderlig Charlotte Corday, der dræbte en revolutionsfører. Det var næppe heller en middelalderlig nihilist, men dog stadigvæk en kvindelig attentatmand – ja, selv sproget er imod at give lige ret til alle.« (s. 49). Kilden for oplysningen er den ældre Sorøårbog, som under 1260 har oplysningen »Jarmer dræbes skændigt af en kvinde«.<sup>4</sup> Når Skyum-Nielsen savner en hunkønsform af glosen attentatmand – hvorfor i øvrigt ikke bruge ordet morderske? – så er dertil at sige, at kilden ikke anvender et sådant udtryk. I stedet for at harcelere over sprogets angivelige mandschauvinisme kunne Skyum-Nielsen have overvejet, om det i denne sammenhæng er betydningsfuldt, at mordersken er anonym. Det kunne også med fordel have været overvejet, om adverbiet »skændigt« (turpiter) er anvendt, fordi det var skændigt for en mand at blive dræbt af en kvinde, eller om det beskriver omstændighederne ved drabet, som er ukendte for os, men som kan have været velkendte for samtiden og den nære eftertid.

Det forekommer mig dog, at der er færre af disse inderligt overflødige temperamentsudbrud i *Fruer og Vildmænd* end i *Kvinde og Slave*. Som Thelma Jexlev bemærkede, udgør kvinder halvdelen af menneskeheden, og skal derfor ikke måles mod en bestemt social gruppe eller klasse, men mod mænd.<sup>5</sup> Alle Skyum-Nielsens møjsommeligt fremdragne kilde-

<sup>4</sup> *Iarmarus turpiter occiditur a muliere*. Kroman: Danmarks middelalderlige annaler. København 1980, s. 93.

<sup>5</sup> Anf. st., s. 399.

steder forslår ikke til at skildre kvinders samfundsmæssige vilkår, så længe der mangler et klart udtrykt helhedssyn på samfundets opbygning og udvikling. Nok opfattede han samfundet som en pyramide, der var delt i tre klasser, men særlig nuanceret skildres denne samfundsformation ikke, og den knyttes i hvert fald slet ikke til den ræsonnerende redegørelse for samfundsudviklingen, som Ulsig efterlyste. Muligvis vil der blive rådet bod på denne mangel i andet halvbind af *Fruer og Vildmænd*, hvor man må gå ud fra, at problemkomplekset omkring den sorte død og de dermed forbundne sociale og økonomiske ændringer vil blive behandlet. Manglen er så meget alvorligere, som den også sætter ham ude af stand til at vurdere underklassens vilkår: blev de forværret? var de stabile? eller blev de forbedret? Ved ikke at have gjort op med sig selv, hvad han mente om disse forhold, opnåede Skyum-Nielsen i virkeligheden blot, at resultatet af det utrættelige arbejde med kilderne blev en række løsrevne oplysninger uden den store udsagnskraft. Som syntese betragtet er det foreliggende halvbind af *Fruer og Vildmænd* ikke tilfredsstillende, heller ikke hvis man så bort fra forfatterens egen hensigtserklæring og betragtede bogen som en af de »traditionelle« fremstillinger, han var så forarget over. På dette punkt er Aksel E. Christensens og Kai Hørby's skildringer både formelt og reelt bedre, hvilket er ironisk, da det ikke mindst var disse to historikere, Skyum-Nielsen følte sig i opposition til.

Til gengæld er bogen på mange andre områder et endog meget nyttigt værk. Selvom forskningen vel på nogle punkter har overhalet fremstillingen, er der på andre områder fremkommet forbløffende få nye resultater. Dette faktum vil formentlig i en årrække sikre bogen en stilling som håndbog pga. den dokumentation, hvori Skyum-Nielsen lagde så mange kræfter. Udover rene henvisninger til faglitteratur og kilder, rummer noterne nemlig også diskussion med hans fagfæller. Her kommer Skyum-Nielsens lakoniske stil til sin ret og sætter ham i stand til at udnytte den sparsomme plads fuldt ud. Da han også henviser til uudgivet materiale, som ikke tidligere har været udnyttet, præsenteres vi her for helt nye forskningsresultater.<sup>6</sup> Alene af den grund vil bogen længe bevare sin værdi, omend registret i dette bind ikke har samme standard som i *Kvinde og Slave*. Der fremlægges imidlertid også nye

<sup>6</sup> Se f.eks. s. 31 note 19; hvori der henvises til et hidtil ukendt brev af Christoffer 1., der er overleveret i Luxdorphhåndskriftet NkS 1293, 4° (2. bind). Endvidere s. 246 note 24, med en notits, som er overleveret i et håndskrift på Ribe Katedralskole med titlen *Catalogus Episcoporum Ripensium*. Sammesteds har Skyum-Nielsen genfundet den latinske tekst til Dipl. Dan. 2. rk. X, nr. 244, der kun var kendt i Huitfeldts gengivelse.

tolkninger af velkendt materiale; karakteristisk nok ledsaget af polemik mod forgængerne – ikke mindst Kai Hørby.<sup>7</sup> Jeg vil ikke nægte, at jeg ofte finder polemikken hårtrukken, eller direkte forfejlet, men den føres altid på grundlag af det primære kildemateriale og er derfor et værdifuldt bidrag til forskningsdiskussionen.

Til bogens positive sider hører f.eks. behandlingen af Christoffer 2.s regeringstid, hvor man bemærker, at Skyum-Nielsen støtter sig mere på Allan Mohlins disputats om denne konges regering, end det er almindeligt i dansk historieforskning.<sup>8</sup> Men det er tydeligt, at forfatteren også selv har gennearbejdet den politiske historie, og der bringes mange nye og interessante iagttagelser. Estlands forhold til Danmark indtil salget til den Tyske Orden i 1346 var et felt som Skyum-Nielsen og hans elev Thomas Riis var næsten ene om at opdyrke herhjemme. Da der efter Jerntæppets fald er betydelig interesse for Estlands historie (i »danskertiden« vel at mærke!) er det glædeligt, at Skyum-Nielsen selv nåede at gennearbejde tiden frem til salget. Fremstillingen af det store estiske bondeoprør 1343, som blev indledningen til afviklingen af det danske herredømme, bygger formentlig på det foredrag om finsk-svenske og tysk-danske interesser omkring bonderejsningen i Estland 1343, som Skyum-Nielsen holdt ved det 18. Nordiske Historikermøde i 1981. Foredraget blev ikke optaget mellem de udgivne foredrag, da det var meningen, at det skulle udgives i *Historisk Tidsskrift*, hvilket forfatteren desværre ikke nåede.<sup>9</sup> Selvom det bedste ville være, at foredraget blev udgivet i sin helhed, må vi være taknemmelige for det referat, der bringes i *Fruer og Vildmænd*. Det fremgår nemlig, at Skyum-Nielsen delvist var uenig i den fremstilling af begivenhedsforløbet op til salget, som er givet af C.A. Christensen i den snart klassiske artikel om Stig Andersens benyttelse af Valdemar Atterdags segl og forudsætningerne for salget af Estland i 1346.<sup>10</sup>

<sup>7</sup> Polemikken er navnlig rettet mod Kai Hørbys disputats *Status Regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*. Den danske historiske Forening, København 1977. Skyum-Nielsen var officiel 2. opponent ved Hørbys disputatsforsvar i 1978. Den trykte opposition herfra rummer megen kritik af Hørbys analyse. Jf. nærværende tidsskrift bind 79, s. 407-419.

<sup>8</sup> Allan Mohlin: *Kristoffer II av Danmark. Förra delen: Välmaktstiden*. Lund 1960. Dette værk har just ikke nydt nogen stor anseelse i Danmark, og er f.eks. aldrig blevet anmeldt i nærværende tidsskrift. I mangt og meget er den negative indstilling berettiget, men afhandlingen rummer også nyttig forskning, og Skyum-Nielsen har da også, i følge sine egne henvisninger, flere steder baseret sin fremstilling på det.

<sup>9</sup> *Historica IV. Föredrag vid det XVIII Nordiska historikermötet i Jyväskylä 1981*. (Studia Historica Jyväskyläensia 27) 1983, s. 10.

<sup>10</sup> *Historisk Tidsskrift* 11. rk. 5., s. 381-428. Artiklen har siden øvet afgørende indflydelse på danske historikers opfattelse af Valdemar Atterdags politiske format.

Skyum-Nielsen afslører flere steder den fine tekstkritiske sans, som han havde udviklet under sit mangeårige arbejde med *Diplomatarium Danicum*. Som eksempler kan nævnes den sikre rettelse af et fordærvet sted i rigsrådets responsum fra 1385-87 (s.104 n. 2); eller den skarpsindige, og meget dristige, omordning af rækkefølgen af to privilegiestadfæstelser på grundlag af en sprogfejl i den ene (s.127 n. 12). Der skelnes dog ikke altid mellem stort og småt, således korrektes Arup for at have oversat forkert – i stedet for rustne våben er der tale om våben, som bønderne havde banket bulerne ud af (s. 243 note 9)! Det er dog et ubestrideligt positivt træk, at Skyum-Nielsen har nærlæst de skriftlige kilder og overalt forholdt sig kritisk til eksisterende oversættelser. Skarpsindigheden og lærdommen kommer også tydeligt frem i behandlingen af den middelalderlige historiografi. Således er det interessant at sammenholde betragtningerne over Yngre sjællandske Krønike (s. 181) med Kai Hørby's tilsvarende betragtninger i Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie.<sup>11</sup>

Endelig skal det nævnes, at Skyum-Nielsens vilje til at lade kvinderne komme til deres ret har afsat i det mindste ét spor, som foregreb senere forskningsresultater. Dronningerne er, ikke underligt, de kvinder, vi ved mest om, og der har vel ikke i nyere tid været tvivl om, at de i perioder spillede en betydningsfuld, politisk rolle, men det er Skyum-Nielsens fortjeneste at have gjort opmærksom på, hvor lange disse perioder i grunden var: »I mere end tredive år havde dronninger deltaget i eller rådet for styret i Danmark« (s. 135), dvs. mere end en trediedel af den periode, der behandles i nærværende bind. Da det i disse tilfælde er enkedronninger, der udøver magt på deres sønners vegne, viser det sig at stemme smukt overens med det billede, som tegner sig i den nyere forskning i dronningens rolle i middelalderen: det synes at have været alment accepteret, at enkedronninger udøvede regeringsmagt på deres umyndige eller fraværende sønners vegne.<sup>12</sup> Så accepteret synes denne skik at have været, at man måske kan tale om, at de havde et reelt krav at gøre gældende. At andre muligheder var tænkelige ses bl.a. af stridighederne mellem rigsrådet og enkedronningen under Christian 4.s mindreårighed. Så langt førte Skyum-Nielsen ikke sine overvejelser, men han lettede vejen for sine læsere.

Sammenfattende må det siges om første halvbind af *Fruer og Vildmænd*,

<sup>11</sup> Kai Hørby: Velstands krise og tusind baghold 1250-1400. (Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie 5). 1989, s. 245-259.

<sup>12</sup> Se herom *Medieval Queenship*. Ed. John Carmi Parsons. New York 1993; anmeldt i nærværende tidsskrift bind 94, s. 407-8.

at det som almindelig, bred gennemgang af periodens historie er utilfredsstillende, men at det længe vil bevare sin værdi som håndbog, og som argumenteret stillingtagen til en række af periodens centrale problemer og kildekomplekser. Lad os håbe, at der trods alt er forarbejder nok til at genskabe det andet halvbind efter samme mønster, og at det vil lykkes at få det udgivet snart.

*Anders Leegaard Knudsen*

GRETHE JACOBSEN: Kvinder, køn og købstadslovgivning 1400-1600: lovfaste mænd og ærlige kvinder. Danish Humanist Texts and Studies II. Kbh., Det kongelige bibliotek, Museum Tusculanums forlag 1995. – 384 s., ill.; 298 kr.

Indledningsvis kan det måske være nyttigt lige at præsentere den – med den svenske byarkæolog Anders Andréns udtryk – 'urbana scenen', som er rammen om førstebibliotekar Grethe Jacobsens disputatsafhandling.<sup>1</sup> Hun skønner selv (s. 99), at bybefolkningen i 14-1500-tallet har ligget på 5-10 % af landets samlede befolkning, og andet end et skøn kan det af gode grunde ikke blive. Kun enkelte købstæder skiller sig ud: stiftsbyerne Viborg, Slesvig, Ribe, Århus, Odense, Roskilde og Lund og handelsbyer som Helsingør, Malmø, Flensborg og Ålborg havde 'nok' mellem 1.000 og 5.000 indbyggere. København skulde være vokset fra 3.000 til 7.000 sjæle i løbet af 1500-tallet (ekskl. kongelige 'betjente'), hvilket nok er lidt for karrigt. Resten var bare småbyer med nogle få hundrede indbyggere; jeg har selv anslået urbaniseringsgraden til 14 % i 1645, stadig langt fra nordvest- og sydeuropæisk standard, men dog sikkert udtryk for en vis vækst siden middelalderen. Men det kræver stadig et par kommentarer, som tydelig vil fremgå, om købstædernes størrelsesorden indtegnes på et kort: (1) først at Øresundsbyerne fortsatte deres vækst, (2) at København (1645: ca. 30.000 indbyggere) befandt sig på vej mod metropolstatus fra 1500-tallet og endelig (3) at enkelte provinsbyer bliver 'regionale hovedstæder', mest markant Odense.<sup>2</sup>

<sup>1</sup> A. André, Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark. Bonn-Malmö 1985, s. 3-11, 124-26.

Anmeldelsen gengiver – med de nødvendige formelle rettelser og afkortninger – anden opposition *ex officio* ved disputatsforsvaret ved Odense universitet 1995 30. juni. Førsteopponenten, prof. dr.jur. Inger Dubecks opposition trykkes i 'Historie, Jyske samlinger'.

<sup>2</sup> Jf. kortene i Dansk socialhistorie 3. Kbh. 1980, s. 200 f.; Aksel E. Christensen o.a., red., Gyldendals danmarkshistorie II:2. Kbh. 1980, s. 422 f.